

УДК 159.9

УПРАВЛІННЯ ЕТНІЧНИМИ КОНФЛІКТАМИ В МІЖЕТНІЧНИХ ВЗАЄМИНАХ: ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЇ

Семенів Н.М.

Національний університет «Львівська політехніка»

Розглянуто сучасний стан розробки методів вирішення міжетнічних конфліктів. Проаналізовано можливість їх застосування у практиці дослідження міжетнічних взаємин. Уточнено доцільність використання психологічної термінології при вирішенні етноконфліктів. Визначено особливості ведення переговорів в конфліктних ситуаціях. Окреслено перспективи подальших досліджень етнічних конфліктів.

Ключові слова: етнічні взаємини, міжетнічне напруження, вирішення конфліктів.

Постановка проблеми. Нинішній етап розвитку людства характеризується безліччю тенденцій серед яких які можна виділити дві основні – інтеграційну і дезінтеграційну. Інтеграційні процеси у світі відбуваються у світі, проникаючи у все більш глибокі пласти людського буття, охоплюючи нові регіони проживання людей. Діалог і взаємозалежність культур, соціально-економічних систем, економічної та духовної сфери суспільства стає істотним чинником життя сучасної людини. Необхідність включення в процеси інтеграції диктується як умовами сучасного виробництва, так і нагальною актуальністю проблем, що мають глобальний характер.

Разом з тим, динаміка суспільного розвитку не вичерпується тільки тенденцією до інтеграції. Повноцінні відносини між соціальними системами або між різними культурами, завжди мають певну специфіку. Адекватне сприйняття іншого історичного досвіду вимагає від суб'єкта суспільних відносин, соціальної системи чи нації більш глибокого розуміння закономірностей власного досвіду, його своєрідності.

Міжетнічні відносини виступають різновидом соціальних відносин. Розробка проблематики соціальних, у тому числі міжетнічних відносин в цілому і конфліктної стадії їх розвитку зокрема, є важливою і актуальною з двох причин. По-перше, через її практичне та прикладне значення, по-друге через перспективну можливість вивчення соціальних та міжетнічних відносин в більш широкому проблемному і методологічному контексті шляхом аналізу екстремальних варіантів їх розвитку.

Становлення незалежної української держави призвело до змін в суспільних зв'язках, в тому числі щодо картини міжетнічної взаємодії. Етнічно неоднорідне українське суспільство містить потенційно небезпечні елементи взаємовідносин між окремими етнічними спільнотами. Механізми раннього прогнозування етноконфліктних ситуацій та розробка моделі виникнення та поширення етноконфлікту дозволять ефективно запобігати кризовим станам міжетнічних взаємин з небезпечними наслідками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З другої половини вісімдесятих і особливо в дев'яності роки провідним предметом дослідження закордонної етноконфліктології стала проблема виходу із соціальних конфліктів, їх врегулювання й вирішення, яка базувалася на практичних аспектах застосування методик управління конфліктами.

Сучасні закордонні роботи з психології міжетнічних конфліктів мають насамперед прикладний характер. Галузь врегулювання етнічних конфліктів стала сферою наукових інтересів багатьох закордонних дослідників (J. Lukens 1979; K. O'Sullivan, 1994; G. C. Williams, 1992; C. Zullo, 1999; C. Moore, 2003; B. Schmelzle, 2006; M. Lerma, 2006; J. Coakley, 2009 та ін.). Більшість дослідників вважає, що область сучасних практичних досліджень повинна бути зосереджена на проблемі управління етнічним конфліктом, на організаційних процесах проведення міжетнічного і кроскультурного діалогу.

Вітчизняна етнічна конфліктологія склалася з декількох інтелектуальних потоків, що існували до кінця 1980-х рр. По-перше, це група істориків і етнографів, у тій чи іншій мірі вивчали етнічні конфлікти і напрацювали чималий обсяг емпіричних знань про етнічні, етнорасові і етноконфесійні конфлікти в різних країнах світу. Мова йде про роботи Ю.В. Бромлея, Е.А. Веселкіна, Л.М. Дробіжевої, І.І. Жигалова, В.І. Козлова, С.Я. Козлова, А.П. Корольової, М.Е. Крамарової, Е.М. Логінової, С.В. Михайлова, Ю.С. Оганисяна, М.І. Семиряги, В.А. Тишкова, С.А. Токарева, Н.Н. Чебоксарова й ін.

Представники психологічного наукового співтовариства включали в об'єкт своїх досліджень психологію міжетнічних відносин, і якщо ще не мали можливості вивчати психологію реальних етнічних конфліктів у нашій країні, то, принаймні, виявляли й описували суперечливі механізми психології міжгрупових, у тому числі міжетнічних, відносин. У останнє десятиліття роботи В.С. Агеєва, Г.М. Андреевої, І.С. Кона, С.К. Роцина, Г.У. Солдатової, В.А. Сосніна, П.Н. Шихірева, А.К. Уледова внесли значний вклад у розвиток етнічної конфліктології, у дослідження динаміки етнічних конфліктів, вироблення заходів по зниженню етноконфліктної напруженості й постконфліктної реабілітації.

Ряд етнопсихологічних робіт щодо особливостей розвитку міжетнічних взаємин як теоретичного так і практичного спрямування були створені російськими науковцями протягом 90-х років. Зокрема це праці Платонова Ю.П., Почебут Л.Г. (1993), Бороноєва А.О., Павленко В.Н. (1994), Саракуєва Е.А., Крисько В.С. (1996), Лебедевої Н.М. (1997), Стефаненко Т.Г. (1999).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на певну розробленість поняття етнічного конфлікту, слід

зазначити про розрив між теоретичними напрацюваннями ряду вчених та практичною реалізацією механізмів управління та врегулювання етнічних конфліктів. Також часто існує плутанина у використанні термінів «врегулювання конфлікту» та «вирішення конфлікту», що дає ґрунт для спекуляцій і невірних трактування таких методів у політичному та громадському житті суспільства.

Мета статті – проаналізувати розробленість поняття управління конфліктами в полі міжетнічних взаємин, встановити форми їх використання в наукових етноконфліктологічних розробках, проаналізувати основні методи управління конфліктами на міжособистісному рівні та визначити ступінь їх придатності у сучасних психологічних дослідженнях міжетнічних взаємин.

Виклад основного матеріалу. Міжетнічні відносини визначаються наявністю або відсутністю етнічних конфліктів, які висвітлюють всі сторони і всі аспекти відносин між різними етнічними групами. При цьому поняття «етнічний конфлікт» розуміється в широкому сенсі слова як будь-яка конкуренція між групами – від реального протистояння за володіння обмеженими ресурсами до соціальної конкуренції.

На думку Morton Deutsch конфлікт існує тоді, коли діяльність однієї із сторін несумісна з діяльністю іншої. Конфлікт може проявлятися від форми розбіжностей до війни [9].

У конфліктній обстановці у міжетнічних взаєминах проявляються так звані «універсальні ознаки», за якими можливо передбачити міжетнічні конфлікти або початок збройної боротьби. Серед «універсальних ознак» можна відзначити такі як демографічний ріст, вимоги державної автономії, якими володіла та або інша етнічна група в минулому, «шлейф» подій, обтяжених історією, розвинена інфраструктура, рецидив міжетнічних конфліктів. «Універсальні ознаки» представлені у вигляді семи основних чинників, за якими можна прогнозувати зростання міжетнічної напруженості.

Чинник 1. Група, що відноситься до етнічних або релігійних меншин, вимагає більшої автономії, ніж вона має зараз. У переважній більшості випадків ці претензії вирішуються політичними і економічними методами.

Чинник 2. Ризик початку військових дій підвищується майже на 60% у тому випадку, якщо меншість колись мала власну державність. Немає значення, коли і де існувало це державне утворення, яким чином воно було створено, яка форма правління була використана, з яких причин воно втратило незалежність. Ще більш небезпечно, якщо втрата незалежності відбулася у відносно недавньому минулому.

Чинник 3. Чим вище організованість груп, які виступають за незалежність, тим більше шансів, що вони почнуть збройну боротьбу. Ризик збройних сутичок різко збільшується у порівнянні з ситуацією, коли агресивна сторона конфлікту погано організована.

Чинник 4. Чим краще в регіоні, що претендує на самовизначення, йде справа з інфраструктурою та інформаційними технологіями, тим більше шансів, що почнуться бойові дії. Якщо певна етнічна група знаходиться в юрисдикції однієї

держави і проживає на компактній території, то фактор зв'язку особливої ролі не грає. Але його значення зростає багаторазово, якщо етнічна чи релігійна група «поділена» між двома або більше державами.

Чинник 5. Чим вище рівень народжуваності в етнічній або релігійній групі, тим більше вона схильна починати війну за самовизначення. Низький рівень народжуваності може бути компенсований припливом великої кількості мігрантів і т. д.

Чинник 6. Парадоксально, але чим менше та чи інша етнічна чи релігійна група страждала від репресій і дискримінації з боку центрального уряду, тим більше шансів, що вона почне збройну боротьбу. Цікаво, що більшість груп, що виступають за самовизначення, нині діють в демократичних державах. Більш того, розмови про незалежність починалися лише після того, як країна змінювала форму правління.

Чинник 7. Початок військових дій значно більш імовірний, якщо колись представники цієї релігійної чи етнічної групи вже вели подібну боротьбу.

Небезпека етнічних конфліктів вже не перший рік є предметом діяльності міжнародних організацій та реалізовується в межах проектів. Найбільш відомими в даний час є наступні міжнародні проекти, спрямовані на підтримку гармонії в питаннях міжетнічних відносин: декларація Пошук точок дотику» (Search for Common Ground, USA), декларація «Насіння Миру» (Seeds of Peace, USA), «Проект Громадських переговорів» (Public Conversations Project, USA), проект «Міжнародна тривога» (International Alert, UK), «Віденські партнери управління конфліктом» (Vienna Conflict Management Partners, Austria).

Проте методи, що застосовуються в межах таких проектів не завжди є раціональними і сприяють вирішенню конфліктної ситуації. В межах міжнародних проектів було реалізовано типологію дій, які застосовувалися в сучасних умовах в різних країнах з метою врегулювання конфліктів на етнічному ґрунті: локалізація, акомодация, асиміляція, акультурація, переселення представників етносу на іншу територію, переміщення етнічних кордонів.

Що головних стратегій роботи з ситуаціями конфліктної напруженості, доцільно було б згадати професора Пенсильванського університету В. О'Leary, який слушно зауважує, що в науковій літературі з управління етнічними конфліктами ведуться суперечки між прихильниками інтеграції та акомодатії [16].

Прихильники ідеї інтеграції пропонують створити модель неупередженої національної держави як способу управління існуючою етнічною різноманітністю. Інша сторона наполягає на самоврядуванні, тобто поділі політичної влади між різними етнічними та національними групами. Прихильники акомодатії вважають важливим визнати можливість розширення етнічних відмінностей і рекомендують різноманітний набір інструментів для досягнення поставленої мети: багатонаціональний федералізм, децентралізація в рамках унітарної держави, правовий плюралізм, а також інші форми нетериторіальних прав меншин (мовних прав, релігійних прав, освіти), включаючи законодавчі квоти.

Інтеграціоністи пропонують альтернативні стратегії, метою яких є «розмити і подолати» існуючі етнічні розбіжності. В. О'Leary розробив класифікацію методів регуляції етнічних конфліктів, які застосовуються в сучасному політичному просторі. Запропонована ним модель базується на домінуючих в сучасному суспільстві підходах, що рівномірно розділені між прихильниками інтеграції, з одного боку, і акомодатції, з іншого.

Таким чином, формуючи державну політику в сфері міжетнічних взаємин, державні структури чи громадські об'єднання та організації повинні задекларувати свою прихильність або до ідеї інтегрального суспільства, яке адміністративними методами проводить політику боротьби з джерелами міжетнічної напруженості, або вибрати ідею інтеграції і, по суті, проводити політику аналогічно до відомого американського «плавильного котла». Невизначеність у засобах і методах управління конфліктами приводить лише до помилкових рішень і розпилення засобів, що могли б знизити градус міжетнічної напруженості. На нашу думку питання вибору подібної стратегії гостро стоїть саме для українського суспільства, як перебуває у фазі гострих потрясінь, багато з яких пов'язані з етнічним питанням.

Серед практичних засобів врегулювання конфліктів, значна увага дослідників приділяється принципам вирішення міжетнічних конфліктів і процесу врегулювання міжетнічних конфліктів на увазі використання цілого комплексу різноманітних технік.

Однією з найпоширеніших і ефективних залишається техніка ведення переговорів. Поняття «переговори» являє собою не тільки і не стільки процес, спрямований на рішення якої-небудь однієї конкретної проблеми у взаєминах, а більш всеосяжний процес, спрямований на вирішення цілої серії певних проблем і припускає зміну установок, норм, відносин сторін.

Наше розуміння переговорів як техніки врегулювання конфліктів узгоджується з думкою F. Dukes [18], що вирізняє поняття «врегулювання конфлікту» («conflict settlement») і «вирішення конфлікту» («conflict resolution»). Таким чином під «врегулюванням конфлікту», ми маємо на увазі досягнення раціонального або юридичного компромісу щодо однієї конкретної проблеми. Під «вирішенням конфлікту» розуміється така зміна у взаєминах конфлікуючих сторін, яка дозволяє усунути причини, що призвели до конфлікту. Саме таке чітке формулювання термінології методів управління конфліктами дасть змогу правильно визначити предмет діяльності відповідних державних організацій.

Важливо забезпечити процедурою проведення розуміння того, що сам процес є справедливим, чесним, дозволяє висловлювати свою думку, яка не сприймається упередженою. Емоційне задоволення виявляється в тому, що люди повинні відчувати себе комфортно щодо інших учасників переговорів. Людям необхідно відчувати, що їх уважно слухали, визнавали і поважали їх думку, були терпимі до відмінних поглядів і підходів щодо предмета переговорів.

У практиці переговорів у вирішенні етнічних конфліктів велике значення має емоційна температура перемовин. Відомі сотні ситуацій,

коли переговори через неадекватну емоційну позицію сторін або заходили в глухий кут, або сприяли поширенню зовнішніх та внутрішніх меж конфлікту. Етноконфліктні ситуації насамперед відомі саме сильною емоційною складовою. G.C. Williams також робить акцент на процедурних і емоційних складових переговорного процесу. Велику увагу автор приділяє проблемі визначення культурного контексту. Автор зазначає, що також необхідно визначити, чий культурний контекст домінує в розробці самої процедури переговорів [10]. Згідно цієї концепції люди мають основні потреби, які виявляються в процесі комунікаційного обміну. Ми згодні з цими твердженнями, підкреслимо, що в сучасних умовах недотримання необхідного рівня підготовки переговорів приводить до того, що емоційні складові переговорного процесу досить часто призводять до зривів переговорів.

У роботах професора Пенсильванського університету В. О'Leary розвивається думка про різне розуміння складових частин етнічного конфлікту. Автор відзначає у своїй роботі, що доцільно розділяти процес врегулювання етнічних конфліктів на дві основні частини: конфлікт-управління і конфлікт-припинення, звертаючи особливу увагу на їх відмінності.

Успішне ведення переговорів свій кінцевою метою на увазі саме «вирішення конфлікту» і передбачає дотримання певних правил і використання конкретних технік. Назвемо деякі з таких технік: активне слухання; розуміння цілей іншої сторони; розрізнення потреб і позицій; контроль над агресією; використання займенника «Я» частіше ніж «Ви» або «Ти»; переформулювання проблем з метою пошуку спільних для сторін підстав. Звертаємо увагу на те, що саме по собі знання цих технік не є запорукою успішного проведення переговорів, для досягнення позитивного результату необхідна постійна і велика практика застосування даних методик. За умови достатньої майстерності, перераховані техніки можуть застосовуватися в ситуаціях вирішення найрізноманітніших конфліктів, в тому числі і міжетнічних. Саме цієї практики бракує в практичній площині роботи психологів з конфліктними ситуаціями в українському суспільстві.

R. Fisher, творець теорії Гарвардського переговорного проекту, розрізняє два підходи: позиційний і інтерес-орієнтований. Підхід, орієнтований на інтерес, включатиме наступні питання: безпека, повага, економічний добробут, почуття належності, визнання і контроль над своїм життям, у той час як підхід, орієнтований на позицію, буде визначатися як досягнення одного з цих питань. Успішне вирішення конфліктних ситуацій передбачає дотримання певних гуманістичних і демократичних принципів [13].

Розвиваючи теоретичне підґрунтя права законної влади держави у вирішенні етноконфліктних ситуацій, наведемо два основних принципи, або принципи, дотримання яких сприяє успішному веденню переговорів і вирішенню етнічного конфлікту: принцип законної влади держави і принцип визнання ідентичності. Успішне вирішення етнічного конфлікту, на думку автора, можливе в тому випадку, коли держава демонструє жорстку політику, але при цьому дотри-

мується демократичних принципів і принципів захисту прав людини. Однак, слід пам'ятати, що чим довше триває процес протистояння і чим більше в нього залучаються радикальні групи, тим більше радикалізм для них стає способом життя, і тим важче стає прийти до угоди для виходу з конфліктної ситуації». Таким чином, в ситуації будь-якого етнічного конфлікту бажано почати переговори якомога раніше. Це, хоч і не гарантує позитивного виходу із ситуації, проте значно підвищує шанси його досягнення.

Принцип визнання ідентичності має на увазі можливість спілкування на рівних, визнання за кожним учасником переговорів його права на унікальність. Основна проблема тут полягає в тому, що в міжетнічних відносинах поки ще не знаходиться відображення ідея визнання унікальності та взаємоповаги етнічних спільнот.

Дотримання принципу визнання ідентичності є необхідною умовою успішного вирішення етнічних конфліктів. Застосування даного принципу вимагає, по-перше, знання особливостей культури етнічної групи, її історії, культури, звичаїв і релігії, обізнаності щодо основних проблем населення тощо; а, по-друге, глибокого розуміння природи етнічності та культури як соціальних і соціально-психологічних феноменів.

Можна стверджувати, що відбулося створення розуміння терміна «управління конфліктами». Сучасне використання даного терміну виходить з того, що міжетнічні конфлікти невикорінні внаслідок відмінності цінностей та інтересів, є нерозв'язними, а їх вивчення обмежується вузькими рамками. Важливо розрізняти два принципові підходи, що намітилися у врегулюванні етнічних конфліктів: управління конфліктом і припинення конфлікту. Загальноприйнятими методами у вирішенні конфліктом є послідовні дії, що розглядаються як «кроки»: запобігання конфлікту, врегулювання конфлікту, управління конфліктом, вирішення конфлікту,

трансформація конфлікту. Управління конфліктом має бути спрямоване на обмеження та заповігання насильства в майбутньому, заохочення позитивного поведінкового зміни у учасників сторін. Основне розуміння управління етнічними конфліктами не повинно бути обмежене рішенням, призупиненням або їх завершенням.

Висновки. Процес врегулювання міжетнічних конфліктів має на увазі використання цілого комплексу різноманітних технік, при цьому однією з найпоширеніших і ефективніших є техніка ведення переговорів. Сучасне вивчення міжетнічних стосунків переважно сфокусовано на галузі вивчення сучасної організації, позначаючи такі проблеми як інтегрування організаційних процесів в етнічну динаміку, використання етнічного потенціалу, організаційна культура та соціальні ролі та функції.

Перспективним і актуальним напрямком є вивчення міжетнічних відносин як «соціального капіталу» етнічної групи, заснованого на внутрішніх і зовнішніх зв'язках членів даної групи. У вивченні міжетнічних відносин як галузі наукового знання залишається деякий розрив між теоретичним описом міжетнічних відносин і їх прикладним практичним вирішенням.

Подальші напрямки досліджень передбачають вивчення, систематизацію та аналіз соціо-психологічних причин, умов перебігу, особливостей та психологічних наслідків міжнаціональних конфліктів. Створена на основі фактичного матеріалу цілісна модель міжетнічного конфлікту, яка описує формування, розвитку та загострення міжетнічного конфлікту дасть можливість в подальших дослідженнях стати фактичним матеріалом при формуванні теоретичних основ психологічних засобів попередження та врегулювання міжетнічних конфліктів. Також потребує уточнення і більш чіткого використання термінології, зокрема повернення точного змісту поняттю «правління конфліктами».

Список літератури:

1. Коростелина К.В. Социальная идентичность и конфликт / К.В. Коростельна. – Симферополь, 2003. – 359 с.
2. Коваль О.А. Міжетнічні конфлікти у контексті національної безпеки України: теоретичні аспекти / О.А. Коваль // Стратегічна панорама. – 2000. – № 3-4.
3. Іжнін Ігор. Етнічний конфлікт і проблеми втручання / Ігор Іжнін // Вісник Львівського університету, 2001. – Вип. 4. – С. 16-23.
4. Стефаненко Т.Г. Етнопсихологія / Т.Г. Стефаненко. – М.: Інститут психології РАН, 1999. – 320 с.
5. Солдатова Г.У. Психологія міжетнічної напруженості / Г.У. Солдатова. – М.: Смысл, 1998. – 389 с.
6. Гнатенко П.І., Павленко В.Н. Идентичность: Философский и психологический анализ / П.И. Гнатенко. – К., 1999. – 465 с.
7. Этничность и этническое насилие: противостояние теоретических парадигм // Социологический журнал. – 2003. – № 3. – С. 118-121.
8. Brown, Michael E., Owen R. Cote, Jr., Sean M. Lynn-Jones. Nationalism and Ethnic Conflict. – Revised Edition: An International Security Reader. – Cambridge, Mass.: MIT Press. – September, 2001.
9. Deutsch M. The Resolution of Conflict: Constructive and Destructive Processes. – Yale University Press, 1973. – 420 p.
10. Williams D. Race, Socioeconomic Status, and Health: The Added Effects of Racism and Discrimination. – Annals of the New York Academy of Sciences, 1999. – P. 173-88.
11. Hazan C., Shaver P.R. Romantic love conceptualized as an attachment process // Journal of Personality and Social Psychology. 1987. – Vol. 52. – P. 511-524.
12. Kelley H.H., Thibaut G.W. Interpersonal Relations. A Theory of independence. N.Y., 1978. – 177 p.
13. Fisher R., Ury W. Getting to Yes: Negotiating Agreement without Giving In, 2nd ed. Sydney: Century Business, 1996. – 240 p.
14. Sjef Ederveen, Paul Dekker, Albert van der Horst. Destination Europe. Immigration and Integration in the European Union. – Amsterdam, 2000. – 270 p.
15. William T. Johnsen Pandora's Box Reopened: Ethnic Conflict in Europe and Its Implications // Strategic Studies. – December, 1999. – 250 p.

16. B. O'Leary. The politics of ethnic conflict regulation : case studies of protracted ethnic conflicts. – London ; New York: Routledge, 1993. – 321 p.
17. Dukes F. Public Conflict Resolution: A Transformative Approach. – Negotiation journal, 1993. – P. 211-221.

Семенов Н.М.

Национальный университет «Львовская политехника»

УПРАВЛЕНИЕ ЭТНИЧЕСКИМИ КОНФЛИКТАМИ В МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЯХ: ОСОБЕННОСТИ ТЕРМИНОЛОГИИ И МЕТОДОЛОГИИ

Аннотация

Рассмотрено современное состояние разработки методов решения межэтнических конфликтов. Проанализирована возможность их применения в практике исследования межэтнических отношений. Уточнена целесообразность использования психологической терминологии при решении этноконфликтов. Определены особенности ведения переговоров в конфликтных ситуациях. Определены перспективы дальнейших исследований этнических конфликтов.

Ключевые слова: этнические отношения, межэтническое напряжение, разрешения конфликтов.

Semeniv N.M.

Lviv Polytechnic National University

MANAGEMENT OF ETHNIC CONFLICTS IN INTER-ETHNIC RELATIONS: PECULIARITIES OF TERMINOLOGY AND METHODOLOGY

Summary

Considered the current state of the development of methods for solving inter-ethnic conflicts. Analyzed the possibility of their use in the practice of research of inter-ethnic relations. Clarified the feasibility of using psychological terminology in solving ethnic conflicts. Have been identified the features of negotiation in conflict situations. Recognized the prospects for further research on ethnic conflicts.

Keywords: ethnic relations, interethnic tension, conflict resolution.